

SZEMLE

J E L E N É S J Ö V Ő

Marek Frichand: *Etička misao mladoga Marksa*. Nolit, 1966.

Marcuse: *Um i revolucija*. Veselin Masleša, 1966.

Két eltérő elképzelésekkel induló szerző műve fekszik előttünk. Mégis arra vállalkoznánk, hogy egyszerre, egy cikk keretében mutassuk be őket, pusztán abból kiindulva, hogy meggyőződésünk szerint mindkettőnek központi problémája a marxizmus és általában a társadalmi fejlődés legizgatóbb kérdése: a jelen és a jövő, a mai emberek és a jövő társadalom közötti viszony; az, hogy automatikusan, az emberek akaratától független folyamat eredményeként nő-e ki a jövő a jelenből, vagy pedig csakis a jelen emberei tudatos erőfeszítéseinek, harcának eredménye lehet.

A két szerző eltérően közelíti meg a kérdést. Frichand varsói egyetemi tanár így fogalmazza meg: vajon a jövő társadalmának létrehozása automatikus, törvényszerű, okvetlenül bekövetkező folyamat-e, vagy pedig az emberek erkölcsi feladata? Herbert Marcuse neves marxista — akinek egy másik könyve is megjelent már szerbhorvát nyelven, és akivel a jugoszláv filozófia képviselői 1964-ben Korčulán személyesen is megismerkedhettek — közvetlenül ugyan nem veti fel a kérdést, de fejtegetése alapján így fogalmazható meg: a marxizmus azért forradalmi újítás-e a társadalom fejlődésének értelmezésében, mert felfedezte ennek a fejlődésnek a törvényszerűségét, az emberek akarata és szándékai felett álló automatizmust, vagy a marxizmus lényege éppen az emberek feletti törvényeket tagadó forradalmi tevékenység, amely a történelmet törvényszerű folyamat helyett az emberek szabad alkotásává teszi? Már a kérdés ilyen megfogalmazása is meggyőzően tanúskodik két dologról. Először: mindkét szerző a marxizmus néhány leglényegesebb kérdését feszegeti. (Az eltérés különböző beállítottságuk mellett abból ered, hogy Frichand az ifjú Marx etikájának kérdését taglalja, Marcuse pedig Hegeltől elindulva a társadalmi fejlődés elméletének útját akarja megvilágítani.) Másodszor: mindkét szerző merészen nyúl a problémához.

Frichand a kérdésre választ keresve a marxi etikát tagadó felfogás cáfolatával indul. E. Bernsteintől, az ismert revizionistától kezdve egészen a mai nem marxista tudósokig állandóan azt hall-

jük, hogy a történelem materialista értelmezése kizár minden történelmileg hatékony emberi tevékenységet, kizárja az emberek hatását a történelmi folyamatra, tehát az etikát is, amely arra hívja fel az embereket, hogy bizonyos módon hassanak a történelmi mozgásra” — írja. Központi tétele pedig az, hogy a marxizmusban nem lehet különválasztani a történelmi determinizmust és az emberek szabad tevékenységét, hogy dialektikus kölcsönhatásról van szó: a történelem éppúgy az emberek műve, mint ahogy az ember a történelemé. Ebben az értelemben „Marx történelmi determinizmusa kizárja annak lehetőségét, hogy a történelmet úgy kezeljük, mint emberen kívüli vagy ember fölötti folyamatot, amelyet emberen kívüli vagy ember fölötti törvények és célok irányítanak”. Az emberek tehát maguk formálják történelmüket, de: „A társadalmi feltételeket csak azért lehet a céloknak megfelelően átalakítani, mert lehetséges hatni az emberi fellépésre, vagyis mert annak megfelelő irányt lehet adni. Ezt azonban nem lehet sikeresen végrehajtani, ha nem lehet előre látni az emberek reakcióját”.

Marcuse más irányból közeledve és az ember tudatos tevékenységét (a Frichand által tárgyalt etikai magatartásnál szélesebb kategóriát) jobban hangsúlyozva jut el ugyanahhoz a következtetéshez. Szerinte már Hegelnél a dialektika lényege az, hogy az ember nem egyszerűen elfogadja a világot, nem passzívan illeszkedik bele az adottságok, tőle független törvények világába, hanem „az ember gondolkodó lény, szelleme lehetővé teszi számára, hogy felismerje a világ és saját lehetőségeit, nincs tehát kiszolgáltatva az őt körülvevő tények kénye-kedvének, hanem képes azokat egy magasabb rendű mércének, a szellem mércéjének alárendelni”. A világgal aktív viszonyban álló ember értelmezését fejleszti tovább a marxizmus. Ehhez kapcsolódó merész állítása, hogy az a felfogás, mely szerint „a társadalmat racionális törvények irányítják, amelyek természeti szükségszerűségként hatnak” nem Marxtól származik, hanem Comte-tól. Szerinte ugyanis a társadalmi fejlődés értelmezésében két irányzat van. Az egyik elfogadja az adottat a maga törvényszerűségeivel, a másik pedig a változtatást — annak lehetőségét és szükségességét — tartja kiindulópontnak. A marxizmus a legkövetkezetesebben az utóbbi irányzatot képviseli.

Így aztán mindkét szerző különböző alapról elindulva, és különböző irányban haladva egyformán eljut annak hangsúlyozásáig, hogy a jövő, még konkrétabban a jövő társadalom-elmélete milyen fontos szerepet játszik a marxizmusban. Ezt a szerepet mindketten a Hegel iránti viszony felvázolásával próbálják megvilágítani. A jövő társadalmának elképzelésében ugyanis egyaránt benne van Hegel hatása és a hegeli filozófiával való leszámolás. A hatás: az ember és öntudatának értelmezése, vagyis annak felismerése, hogy az ember tudatos tevékenységének lényege a szembehelyezkedés az adottal, aminek alapját az elképzelt és a reális állapot szembeállítás adja meg, tehát a harc az elképzelt megvalósításáért, a jövő mint a jelen tevékenységét megszabó cél. (Meg kell jegyeznünk, hogy mindkét szerző a jugoszláv filo-

zófusoktól eltérően értelmezi a fiatal Marx tételét minden fennálló kritikájáról, amely a jelennek a jövő szempontjából való vizsgálatát jelenti. Marcuse szerint ezt a tételt Hegel fogalmazta meg és nála azt jelenti, hogy a szellem szembefordul az adott kritikátlan elfogadásával. Frichand szerint már az ifjú Marx túlnőtt ezen a tételen, mert „ha állandóan és mindennel szembe helyezkedünk, akkor nem tudjuk realizálni eszméinket és elképzeléseinket”. A leszámolás Hegellel: annak felismerése, hogy a fejlődésben a szellem nem érte el célját, nem jött létre egy ideális állapot, hanem ezt az állapotot majd csak a jövő társadalmá teremti meg. Marcuse szerint már Hegelnek is volt némi elképzelése erről az ideális társadalomról. Ez az elképzelés azonban a hegeli rendszer idealizmusa, a fejlődés végcéljának értelmezése, ennek a végcélnak az államban való megtestesülése stb. miatt nem jutott kifejezésre. Annál nagyobb szerephez jut Marxnál, akit Frichand szerint már a hegeli államelmélet kritikája elvitt a kommunizmushoz, később pedig a kommunizmus elképzelése adott alapot a kapitalizmus kritikájához, az emberi tevékenység és a világ közti viszony értelmezéséhez, tehát a marxizmus leglényegesebb elemeihez.

Magának a jövő társadalmának bemutatása is fontos helyet kap mindkét műben. Marcuse művében nem olyan nagy mértékben és inkább közvetve van meg, mint az adattal való szembe helyezkedés alapja. Frichand azonban majdnem teljes egészében reprodukálja a kommunizmus marxi elméletét. Bemutatja a kommunizmust mint a magántulajdon pozitív megszüntetését, mint az ember és ember, az ember lénye és létezése, a szükségletek és lehetőségek, az egyed és a faj, az egyedi és közös, a szabadság és szükségszerűség közötti ellentmondás feloldását.

Ilyen problematikája révén ez a két könyv hasznos szolgálatot tehet a jövő társadalmáért vívott harc feltételeinek vizsgálatánál, a jövő társadalmá képeinek megrajzolásánál. Ugyanakkor azonban rávilágítanak arra, hogy sok tekintetben még mindig kikerekítésre szorul a jövő társadalmával kapcsolatos marxi elmélet, még hozzá nem is pusztán abban a vonatkozásban, hogy a kérdések zömét csak a gyakorlat tudja megoldani, hanem abban a vonatkozásban is, hogy sok minden még elméletben sincs tisztázva. Ezt a következtetést sugallják a szerzők azzal, hogy új bizonyítékokat szolgáltatnak ahhoz a véleményhez, mely szerint a fiatal Marx abszolutizálásával és dogmatikus értelmezésével szemben tisztázni kell a viszonyt aközött, hogy az ember — mint a praxis tudatos lénye — mindig ember és mindig szabad, meg aközött, hogy csak a jövő társadalmában lesz igazán ember és ténylegesen szabad. Ennek a viszonyoknak a tisztázása ugyanis lehetővé tenné, hogy az elidegenülés-elmélet számos iskolájával és a dogmatizmussal szemben ne az e világ és túlvilág kizárólagosságával állítsuk szembe a jelent és jövőt, a jövő társadalmá ne legyen többé valami ködös messzeség, amelynek semmi köze a jelenhez. (Marcuse csak megpendíti ezt a problémát, Frichand meg is próbálkozik a megoldás felvázolásával, de érzésünk szerint nem kielégítően.)

Még lényegesebb, hogy a szerzők, jórészt akaratlanul, hozzájárulnak egy olyan vélemény kialakításához, mely szerint a marxista tanítást éppúgy meg kell szabadítani a végcél elképzelésének hatásától, mint ahogy Marx megszabadította a hegeli tanítást a szellem végcéljának eléréséről alkotott elképzeléstől. A fejlődés végcéljának elképzelése ugyanis megőrzött sok mindent, nemcsak a vég hegeli értelmezéséből, hanem a totális ember goethei ideáljából, sőt még a légy ember — Petőfi megfogalmazásában: légy férfi — romantikájából is.

Végül ezt a következtetést sugallják a szerzők azzal, ami ellenmondanak egymásnak. A technikaellenesség kérdésében az eltérés közöttük még csak árnyalatbeli. Az a vélemény ugyanis, hogy a technika fejlődése megnyomorítja az embert (amely nemcsak a paraszti vagy kisipari munka még fokozottabb lélekölő voltával nem számol, hanem válasz nélkül hagyja a kérdést: ha a fejlődés az ember mind teljesebb elembertelenedése, elgépiesedése felé visz, akkor hogyan jutunk el az "igazi emberhez?"), nyilvánvalóan a gépekkel szemben elfoglalt hegeli—goethei álláspont nyoma a marxizmusban. Az eltérés a két szerző között abban van, hogy Marcuse jobban a hegeli rendszerhez fűződve tárgyalja ezt a kérdést, Frichand viszont a fejlődés tényleges irányzatának könyveli el a technikaellenességből származó álláspontot. „Az emberiség tényleg mindjobban leküzdí és „emberiesíti” a természetet, de a konkrét, egyes emberek — Marx érdeklődésének e fő tárgyai — nem fejlődnek és nem tökéletesednek, hanem hatalmas többségükben elszemélytelenednek, elértéktelenednek, és mind alacsonyabb szintre süllyednek” — írja.

A jövő emberének kérdésében ez az eltérés már szembevetendő. Frichand ugyanis mindvégig a szellemi ember ideálját tartja szem előtt. „Marx véleménye szerint az, ami univerzális, értékesebb annál, ami osztály jellegű, a szellemi nagyobb értékű az anyagnál” — írja. Marcuse álláspontján viszont megérződik az a nézet, amelyet a freudizmus revíziójának kritikájával kapcsolatban egy másik könyvében — az *Eros és a civilizáció*ban — így fogalmazott meg: „Freud eszméje a boldogságról és a szabadságról lényegében kritikai, amennyiben materialista — tiltakozás a szellemiesített mincstelenség ellen. A neofreudisták kiforgatják Freud elméletének ezt a belső irányát, az organizmusról a személyre, az anyagi alapról a szellemi értékekre teszik át a hangsúlyt”. Ugyanakkor azonban ez az álláspontja tartalmazza a kételyt: nem fog-e a jövő embere pusztán csak a testi élvezetekkel törődni?

A jövő szerepének felismerése, a problémák felvetése és a kételyek felkeltése együtt teszi, hogy aki bármilyen vonatkozásban a jelen és a jövő közötti viszony sokrétű problematikáját vizsgálja, annak okvetlenül el kell olvasnia ezt a két könyvet. A szerzők egyéb érdemeivel sajnos már nem is foglalkozhatunk.

(b-t)

A MUNKA SZOCIOLÓGIÁJA

Hegedüs András—Márkus Mária: *Ember Munka Közösség. Közdazgasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.*

Az *Ember Munka Közösség* c. mű — mint a füljegyzetben olvashatjuk — a magyarországi munkaszociológiai kutatások első jelentősebb összefoglalása. Ez a megállapítás minden bizonnyal pontos, s maga ez a tény külön jelentőséget ad ennek a könyvnek a magyarországi szociológiai irodalomban. Minden úttörő munkának megvan a maga varázsa és a veszélye is, könnyebb eltévedni, melléfogni ott, ahol még nincsenek kitaposott utak, irányjelző táblák. Igaz, a tudománynak sosem lehet feladata az ismert törvényszerűségek újonnan való megállapítása vagy elismétlése, a társadalmi fejlődésnek megannyi ismeretlen területe van még. Az egyes tényezők közötti összefüggések kutatása a szociológia további feladatai közé tartozik.

Hegedüs András és Márkus Mária könyve a munkaszociológia kérdéseivel foglalkozik, budapesti és vidéki üzemekben végzett kutatásaik anyagát dolgozták fel, először rövid áttekintést nyújtva a munkaszociológia fejlődéséről a polgári társadalomban és a szocialista országokban. Különösen a szovjet és a lengyel szociológusok munkáját emelik ki, mondván, az ottani kutatások bizonyos fokig már képesek gyakorlatilag is segítséget nyújtani az üzemvezetéshez.

A szerzők a munkának négy fő szociológiai funkcióját így határozzák meg:

„a munka mint az egyén emberi-társadalmi lényegének kifejelesztője;

a munka mint társadalmi réteg — (struktúra) képző;

a munka mint az egyén társadalmi munkaszervezetbe való bevonásának eszköze; s végül

a munka mint bizonyos fajta társadalmi élményt adó kiscsoportok formálója”.

A laikus is elgondolkozik e néhány soros meghatározás egyes kategóriáin; felvetődik a kérdés, mit értenek ezeken a szerzők, jelenthetnek-e mást is, azaz lehet-e őket másként is értelmezni. A könyv írói is tisztában voltak az ilyen természetű veszéllyel s az utolsó fejezetben, amely a szociológiai kutatások metodikai-technikai problémáiról szól, megjegyzik: „Ez az egész probléma felveti az operacionalizált kategóriák bevezetését a szociológiai vizsgálatokba, amelyeknek két kritériumot kell kielégíteniük: elméletileg megalapozottnak kell lenniük..., és ugyanakkor lehetővé kell tenniük a metrikus megközelítést, azaz alkalmazni kell bizonyulniuk a konkrét szociológiai kutatások céljaira”.

Már a címekből és alcímekből is következtethetünk arra, hogy több kérdés, amellyel a könyv foglalkozik s amelyekre a kutatások során próbáltak választ kapni a szerzők, több szempontból számunkra is érdekes lehet. Most elsősorban azokat az eredményeket ismertetjük, amelyeket a munka humanizációjának a szocialista társadalomban történő folyamatáról, a munkával való

identifikációról tártak fel, vizsgálva a dolgozóknak az igazgatási rendszerbe való bevonása formáit és ezek hatékonyságát stb.

Megállapítják, hogy amíg Friedmann és sokan mások az elidegenedés problémájának felszámolását elsősorban technikai kérdésnek tekintik, másként áll a helyzet ott, ahol „a munka humanizációjának egyik legfontosabb feltétele — a termelési eszközök magántulajdonának felszámolása — megtörtént”. Azonban szemben azzal a néhől még manapság is egzisztáló állítással, hogy a szocialista országokban már nincs elidegenedés, Hegedűs András és Márkus Mária szerint a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése csak az első lépés, amely után még több gátló tényező fennmarad.

A megvalósulás csak a kommunizmusban valósulhat meg, olyan társadalomban, ahol a termelőerők sokkal magasabb fejlettségi színvonalon lesznek. A szerzők egyik feltételnek tartják azt is, hogy a munkás át tudja tekinteni munkájának társadalmi összefüggéseit, továbbá, hogy kihasználhassa és megtölthesse tartalommal a szocialista társadalom által nyújtott demokratikus jogokat. pl. a beleszólás lehetőségét a társadalmi-gazdasági igazgatásba.

Ez az utóbbi kérdés, tudjuk, sokat foglalkoztatja a mi szociológusainkat is, az elméleti munkák és empirikus kutatások egyaránt lehetőséget adnak hasznos összehasonlításokra is. Elmitést is tesznek Jezernik ljubljanaei szociológus kutatásairól. Noha a könyv elején a dolgozóknak az irányításba való bevonását, ennek szükségességét, úgy tűnik, egészen mellékesen említik, később a vállalati integráció, a „MI” és a „MIÉNK” tudat kialakulása című fejezetben ez a kérdés egyre inkább központi helyet foglal el. Itt már egészen határozott az állítás: „A tulajdonviszony társadalmi jellegének fejlesztése éppen ebben az értelemben elsősorban az igazgatás demokratizálását, a dolgozók gazdasági irányításba való bevonását követeli meg”. Majd később még világosabban: „... szükség van olyan hatékony formák kialakulására, amelyek a dolgozóknak megadják a módot a birtoklás tényleges gyakorlására, és ebben érdekeltté is teszik őket...”.

Ismertette a vállalatokban ezen a téren kialakult gyakorlatot, erre a következtetésre jutnak: „Mіндеbből az következik, hogy ezekben a rendkívül fontos szerepet betöltő, önálló vállalati döntéseket hozó szervezetekben a legkevésbé megoldott a dolgozók bevonása az irányítási rendszerbe és az ellenőrzési tevékenységbe, és ez kevés kivételtől eltekintve voltaképpen csak a központi igazgatásban részt vevő pártszervezet és szakszervezet útján történik... Ez a rövid áttekintés is azt mutatja, hogy a dolgozók irányítási rendszerbe való bevonásának formái nagyrészt kialakulatlanok. Éppen ezért megvan a lehetőség, hogy az igazgatás bürokráciaként funkcionáljon, és a függőségi rendszerre egyoldalúan hierarchikus jellegű legyen...”.

Miután ismertetik a lengyel szociológusok empirikus vizsgálatainak egyes eredményeit, a szerzők saját kutatásaikat elemzik, megállapítják többek között, hogy a dolgozók nagy része igényli azt, hogy rendszeresen tájékoztatva legyen üzeme fontosabb dolgairól, tehát jelen van náluk az egyéni munkán túlmutató érdek-

lődés a gyár iránt. Érdekes, hogy a termelési értekezleteken a bérezési hibák megtárgyalását tartják elsődlegesen fontosnak. Külön foglalkozik a könyv az üzemek információs rendszerével, s ennek jelentőségét emeli ki, amikor, elmondva, hogy ennek egyik feladata, hogy a munkások észrevételeit eljuttassa oda, ahol a döntések történnek, leszögezi: „Az információs rendszer ebben az értelemben voltaképpen bekapcsolja a munkást az üzem vezetési-döntési rendszerébe, és az üzemi demokráciát gyakorlati megvalósulásának és a társadalmi öngazgatás kifejlesztésének mechanizmusa”.

Nincs mit vitatkozni erről a megállapításról, főleg is lenne bármit is hozzátenni, tudjuk, nálunk is egyre nagyobb jelentőséget kap a dolgozók helyes tájékoztatásának kérdése, mindannyiunk előtt világos, öngazgatás nélkül nem lehetséges. Persze, a szükséglet felismerése önmagában még nem elegendő, sokkal bonyolultabb, összetettebb folyamat ez, mint hogy egyetlen tényezőtől függne. Látszik ez a könyvből is, a kutatásokból ugyanis kitűnik, hogy a dolgozók tájékozottsága, noha többféle eszköz is rendelkezésükre áll, mégis igen csak hiányos.

Éppen ezért merült fel a könyv olvasása közben nemegyszer a gondolat, hogy ezen a téren mégis nagyobb lehetőségek kínálkoznak egymás kutatási eredményeinek összehasonlítására, a saját gyakorlatunkban felhasználható következtetések levonására. Végelentül izgalmas, nagyon fontos kérdés pl., milyen tényezők hatására, milyen mértékben történik meg a munkások integrálódása a gyárral, a munkaközösséggel, milyen mozzanatok, mennyire gátolják ezt. Az egyes társadalmakban más-más körülmények között megy végbe a folyamat, mint kísérleti laboratóriumban, bizonyos tényezők már eleve semlegesítve vannak, tehát kiváló lehetőségek kínálkoznak arra, hogy bizonyos körülmények, tényezők ilyen vagy olyan hatását lemérjük.

A Bevezetőben a szerzők így határozzák meg céljukat: „...azokról az alig több mint hároméves kutatásainkról akartunk beszámolni, amelyek során azt kerestük, hogy a »munka világában« a szociológia képes-e a gyakorlat és az elmélet számára értékes ismereteket nyújtani”. Úgy gondoljuk, ez a kérdés már régebben eldőlt, a választ, az igenlő választ megadta a fejlettebb szociológiai tudománnyal rendelkező országok megannyi gyakorlati eredménye, persze ez a könyv ennek ellenére is hasznos és értékes ismeretekről számol be, s ha nem is egyezünk minden következtetésével, ez még nem csökkenti értékét, a mögötte álló alapos munka eredményességét.

(BN)

AZ ISMERTLEN ILLYÉS?

Gara László: *Az ismertlen Illyés*. Washington, 1965.

Örömmel kell üdvözölni minden olyan könyvet és törekvést, amely az élő magyar irodalom ügyét szolgálja, hiszen oly ritka jelenség, ha élő magyar íróról szóló könyvet tarthatunk kezünk-

ben. Tünődhetünk: miért van ez így, és sorakoztathatjuk az okokat, aszerint, hogy úgy látjuk: az író, míg él, mindig meglepetéssel szolgálhat, tehát eleve bizalmatlannak kell vele szemben lennünk, vagy azt tartjuk, hogy az alaposabb és elemző ismertetésre csak a holtak a méltók, s mielőtt szólnánk, jobbnak tartjuk megvárni az idő rostáját is, nehogy talmi értékeknek áldozzunk. Mindenesetre csodálatos jelenség ez egy nép irodalmában, amely azzal szokott büszkélkedni, hogy az íróban sohasem csak az író, hanem egy kicsit mindig a prófétát is tisztelte, azonkívül megkülönböztetett jelentőséget és szerepet tulajdonít az ország életében az írott szónak és ebből következően az írott szó mesterének, az írónak is.

Gara László Illyés Gyuláról szóló könyve sem Magyarországon készült, hanem Franciaországban, az irodalomnak azon a földjén, amelyen a magyaréval ellentétben, az élő irodalom tanulmányozásának már-már kultuszáról beszélhetünk, elannyira, hogy az élő irodalom produktóijával szinte párhuzamosan készül e produktóinak esztétikai-irodalomtörténeti feldolgozása, felmérése is. Gara nyilván sokat köszönhet ennek az iskolának, még ha az ő könyve elsősorban „személyes” könyv, a szerző könyve hőségnek „diáktársa barátja, fordítója”, ki 1924 óta kíséri a modern magyar irodalom egyik legjelentősebb egyéniségének a pályáját a fentebbi hármassal minőségben is. Könyvének erőnyei és korlátai egyaránt ebből a tényből magyarázhatók.

A személyességnek megvan a maga varázsa, a testközelnek a maga csábja, hiszen az alkotó embert állíthatja az olvasó elé különleges emberi attitűdjével, szokás-rendszerével, viselkedés-kódexével, vonzalmaival és lelkiségével, amelyet közvetlenül is tapasztalhat, s ennek a közvetlen tudásnak a birtokában pillanthat ki az életműre is, amely ebből a szempontból egészen másutt kapja nyomatékait, mintha csak a mű közvetítésére támaszkodva folyrna a vizsgálat. Gara könyvének legvonzóbb fejezetei Illyés emberi-írói arcélét festik, emlékeztetve egyítve anekdotával, s a szerző szavait a leplezetlen rokonszenven melege hatja át, amikor a fiatal Illyés párizsi éveit rajzolja, még inkább amikor, amikor az 1945 utáni időkről szól. Nemcsak az író, mindennekfelett a homo moralist ünneplik a sorai — Illyésben egy emberi-írói magatartás megtestesítőjét látja, aki a magyar nép válságos időszakában nemcsak szavakat talált a veszedelemre, de módot is, hogy a maga helyzetének előnyével lépjen fel a rontás ellenében. A „cselekvés költészeté” — idézi Illyést, s nem titkolja, hogy a cselekvést előbbre valónak tartja a költészet „cselekvése” ellenében is.

Illyés nagyarányú irodalmi munkásságának már csak nagy foltjait megidézni futja az erejéből: módszere „szondázó”, egy-egy cseppjéből akarja kivonni Illyés „ízeit” — sokkal kevesebb eredménnyel, ami nyilvánvaló is, hiszen az Illyés-verset mintegy levezetesként állítja már elénk, a morális magatartásnak a függvényeként, s nem pedig fordítva. Aktualizál ugyanakkor, sokszor szinte egészen indokolatlanul, túlságosan eszébe tartja közönységét, melynek könyvét szánta: nemcsak a franciát, hanem a nyugati magyart is. Legjelentősebbnek azonban mégis a „modernista”

Illyés problémájának felvetését tarthatjuk. Tiszteletre méltó Gara Lászlónak a mérséklete, amellyel a népiesség és az avantgarde között a középutat keresi Illyés művében: nemes tartása, szemérmes tartózkodása — suggalják sorai — megóvták Illyést a meddő kalandtól, és a következetesség erényével adományozták meg. Nem adta feltétlenül oda magát izmusoknak, éppen ezért több vonása mellett tarthatott ki, mint azok, akik egyik végtelből a másikba csapódtak, s az ilyen természetének köszönhetette, hogy a *Nyugat* táborában is otthonos lehetett, Babits első embere, anélkül, hogy népfí voltából egy jöttányit is engednie kellett volna. Nem a szélsőségeknek, hanem a szélsőségek összebékítőjének a szerepe az övé — a magyar vers huszadik századi szivárványszíneinek és irodalompolitikája változatainak egyaránt.

Végezetül feltehetjük a kérdést: valójában ismeretlen Illyéssel találkoztunk-e Gara László könyvében? A magyar olvasó, aki Illyés műveinek tisztelője s legalább „olvasója”, ismerős vonásai-ban szemlélheti a költőt, s ha néhány apró részlet, adat, adalék valóban ismeretlen volt is, Gara összképe mégis az ismerőst hozza még közelebb az olvasóhoz. Valódi erényét ebben kell látnunk.

(BI)

EGY INDULATOS RIPORTER JEGYZETEI

Galgóczi Erzsébet: *Kegyetlen sugarak*. Bp., 1966.

A legkevesebb fájdalommal című riportjában olvashatjuk: „Lébény ötezer lelket számláló falu Győr megyében, egészen közel Európához...” Ha van mondat, amely Galgóczi Erzsébetéről árulkodik, a fenti mondata ilyen. Könyvének nem tartalmára, hanem arra a szemléletre mutat, amely az írónőt jellemzi, amikor a magyar falu elmúlt tíz esztendejének eseményeit és problémáit vizsgálja és fényképezi a szociográfiának újságriportba hajló módján. S könyvének is ez a szemlélet ad általánosabb érvényt, mert nem azt idézi, nem arra helyezi a hangsúlyt, ami a falu ún. szocialista átalakulásában esetleges, hanem a magatartás kérdését, az író és indulatát, amellyel anyagába kap és amelyből táplálkozik. Ami tényszerű és ami esemény ebben a nagy társadalmi átalakulási folyamatban, az nyilván a történetíróra, a gazdaságtörténészre, a statisztikusra tartozik, és a szociológus munkaterülete, a józan vizsgálódásé és tudományos felmérése. Galgóczi Erzsébet része, s ezt oly kitűnően tudja, az álláspont *lírája*, amely arra készíti, hogy ama Győr megyei Lébényt „egészen közel Európához” szavakkal helyezze el geográfiájában, amely természetszerűen nem mindig egyezik a hivatalos mappákkal.

Mert tézisei egészen határozottak, s belőlük következik a lehető legegyszerűbben „az egészen közel Európához” gondolata, tehát a mégsem benne, ami az életformát, az életstílust, gondolkodást illeti, miként az „Európa” szónak ez az átvitt értelmű jelentése sugallja. Galgóczi Erzsébet ugyanis nem vár kevesebbet a falu

szocialista átalakulása folyamatától, mint azt, hogy megszünteti a parasztság korszerűtlen életformáját, megsemmisíti a „falut, ezt a középkori rezervátumot”, ahogy maga meghatározza „faluképét”. Figyeljük csak hangját: „A 45-ös földosztással még a polgári forradalom mulasztását kellett pótolnunk — s alig tizenöt évvel később, 59—60-ban a termelészövetkezetek megszervezésével már a szocializmus kereteit teremtettük meg falun is. Közben olyan változások is történtek, amelyek nem mindig voltak egészségesek — hogy csak a beszolgáltatásra, a kuláklistára, a kitelepítésekre, az első erőszakos téesz-szervezésekre utaljak —, de ezek is hozzájárultak a régi, merev és szigorú osztályszerkezet fellazulásához, felbomlásához, a régi, merev és szinte feudális törvények, szokások, erkölcs, szemlélet megváltozásához. A falu korszerűtlensége tűnőben van. Ilyen viszonyok között nagyon szelíd temperamentumú embernek kell lennie annak, aki, író létére, megelégszik az események pusztá regisztrálásával”. (Előszó) S az sem lesz véletlen, hogy a szociográfusi örökségből a magának első-sorban kötelező elvet az elkötelezettségben, a „szolgálat egyedül erkölcsös magatartásában” ismeri fel.

Ez a vezérfonala, falulátásának és problémafelvetésének a gerince, kritikájának a mércéje és táplálója is. Ezzel közeledik az oly nagyon a szívéhez nőtt falvakhoz, hogy életüket s életükben ezt a nagy társadalmi processzust figyelje, és érzelmi krónikása legyen. De ezért kap szava indulati töltést is: nem a valóságnak, hanem a valóság kínálta lehetőségnek szurkol minden írásában. Következésképpen nem is elvakult és nem optimista a szó hétköznapi értelmében, hiszen pl. ezt írja: „Három évvel ezelőtt vettem észre, hogy a falunkban egyetlen nádtetős ház van — az is a termelészövetkezet irodája. Ez a kép azóta szimbólummá növekedett bennem. Bizony, nádtetős még ez a falusi szocializmus”. Vagy: „Régóta gyanítom, hogy az élet minden területére zenénk kellene ének. Társadalmunk ideálja pedig a középszerű hős, az eszményi »végrehajtó«...” Zárt tehát látásának köre, és végtelenen definiált. Természetesen pozitív értelemben mind az eszmék, mind az íróság síkján.

A legtehetségesebb magyar novellisták egyikének könyvét méltathattuk, amely bizonyos értelemben kulcs és jó bevezető abba a világba, amit novellái rajzolnak ki, még inkább pedig írói természetrajzának törvényszerűségeibe.

(BI)

A KÖLTŐ PRÓZÁJA

Csoóri Sándor: *A költő és a majompofa*. Bp., 1966.

Meddő lenne vizsgálni, melyik is Csoóri Sándor igazi műfaja: a vers-e, amely sajátos és a magyar költészetben még fel nem fedezett értékét jelenti, a szociográfiai ihletésű próza-e, amelynek nehéz műfajában a *Tudósítás a toronyból* írásaival remekelt, vagy a prózának az a típusa, amelyet *A költő és a majompofa* című

könyve kínál. A műfaji hármasságból ugyanis az írónak egy arca, egyénisége bontakozik ki, a költőé, ki csak kifejezési formát vált, de nem „lelket” cserél, s ha jellemzőjét keressük indítékainak, akkor azt az ő szavait felhasználva a „lélek állandó működése” problémájában jelölhetjük ki, s abban az „irányban”, amely arra készíti, hogy a költészetet így méltassa: „... mert a költészet nem törvénytisztelő, hanem törvényteremtő. Majdnem mindig két-ségbevonja, ami van. A vers folyton jövőt akar teremteni. Ebbéli szándékában nem befolyásolhatja semmiféle körülmény, semmi-féle udvariasság. Az udvariasság mindig a múlt idők műfaja...”

Központi kérdésük ezeknek az írásoknak tehát a „költői” körén belül van, s ha nem is veszik fel a versenyt verseszménye „vég-érvényes tisztaságával és egyszerűségével”, s a körülményekben szociográfiai prózája értékeivel, felépítésük és hangvételük, különösen pedig végletes, tehát alapjában véve lírai megfogalmazásuk mégis a legnemesebb értelemben vett költői próza példái. Mő-göttük pedig ott áll az az indulat is, amely az írói helyzet hét-köznapjait kiragadja az „agyzsarolás és szellemi hanyattfekvés” konformizmusából — magasrendű szellemi igény üzeneteként.

Könyvének írásai, zömükben, az újságműfaj keretébe sorolha-tók, ám fent jelzett igénye iratja le vele e műfajjal szemben tá-masztott követelményeit is: „Az újságírásban is közeledjünk a művészet erényeihez, izgalmaihoz, módszereihez. Az általános hír-magyarázatok helyett írjunk különös tényekről, különös helyze-tekről, hogy általuk emlékezetesebbé tegyük a világ és a társa-dalmi lét lényegesebb dolgait. Nem hírekre van ma már elsősor-ban szükségünk, hanem élményekre, nem tárgyilagosságszámolókra, hanem elragadtatott gondolatokra s szellemi kalandokra, melyekben az ember úgy fedezi fel a valóság rejtett földrészét, mint Kolumbus...” Mestere, Kostolányi sem írhatta volna meg pontosabban azt a lelkeséget, amelyből az ilyen írások születnek, s nem véletlenül, hogy „megírja” Kosztolányi hőemberéről szóló írását sem: műfaja védelmében és magyarázataként. Közben könyve első felének írásai sorra felkínálják műfaja remekléseit — a reflexív prózának a valódi esszé, tehát a Montaigne-i változat közvetlen közelében immár. Mert ennek a feledett, de szívét és elmét egyaránt munkába fogó műfajnak lehetne talán a leghiva-tottabb magyar művelője Csoóri Sándor.

Csoóri prózájának ízei a méltatás külön fejezetébe kínálkoznak, s az olvasó nem tudja, a stílus remeklésére figyeljen-e, mint pl. ebben a részletben, melyet a sok hasonlóan „erős” részlet közül emeltünk ki: „Három nappal ezelőtt még fagy kínozza a földet. Kopár, hidegtelelős volt a hegyoldal, mint megdermedt elefánt háta. Lábszárcsontunkat tüvel böködte a szél, orrunkat izléstelenül ki-pirosította. Utálom az ilyen száraz, gonosz időt! Éjszakánként a hold deszkakemény mezőkre süttött, és szikáran lobogott, mint aszkéta agya. Ha valaki elkiáltotta volna magát, hangja akadály nélkül, egyenesen a csillagokig süvít...”, vagy pedig a szellem-nek arra az eleven járására, amit pl. A beszélgetés műfaja című „esszéjében” példázhat, amikor a politikusokkal szemben érzett irigységéről vall, mondván: „Baráti társaságban hiába élünk szen-

vedélyes közéletet, csak gyűszűbe beszéltünk, pedig ugyanazok a dolgok foglalkoztattak bennünket is, mint amikkel ők vesződtek..." Nyilván ő nem „az önpusztító magánbeszéd” híve — ezért írhatta meg kritikáját is, a maga számára a „nyílt párbeszéd” lehetőségét kérve.

Irodalomról szóló, tanulmányzámba menő írásai közül a magyar népköltészet „modern” elemeiről szóló Szántottam gyöpöt... című emelkedik iki úttörő jelentőségével. A magyar népköltészet „petőfies”, tehát népies bilincseit pattogtatta Csoóri írása, és előítéletekkel számolt le. Mások, így a Nagy László-versről írott a beleérzőt, *A költő és a majompoja* a polemikust, s mindegyikben külön-külön is a vallomást tevőt mutatja, azt, akinek tolla nyomán a költészet serken, szinte függetlenül a témától, mely írásra ösztönözte.

(BI)